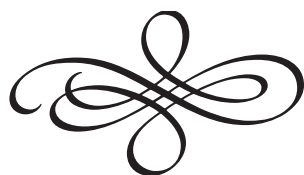

Nederluleå Hembygdsförening

Årsskrift 2003

Årgång 11

Förord

Jag tackar alla medlemmar som ställt upp under årets olika aktiviteter. Dessa har av tradition varit många och innehållsrika; inte bara för medlemmarna i föreningen utan även för alla besökare i visningsstugan från när och fjärran. Samarbetet med Hägnan och Världsarvskontoret har fungerat bra och föreningen har haft den möjligheten att delta i deras aktiviteter.

Våra medlemmars sökande efter kunskap, vidgade vyer visar vår intensiva studie- och reseverksamhet. Dessa är idag ett väsentligt inslag i föreningens inriktning.

Jag vill särskilt framhålla våra kommittéers insatser som för verksamheten frammåt.

TACK ni alla!

Roland Rönnbäck
Ordförande

Redaktionskommittén som redaktören tillhör avslutar årsskriften med att gå till handlingarna. Under åren som gått har föreningen fått många positiva reaktioner över vår årsskrifts höga läsvärde. Ambitionen har varit att lyfta fram människors liv och leverne i Nederluleå socken. I årets utgåva har ett axplock tagits ur den kommande boken om Bensbyn som Hans Havo vänligen förmedlat. Avsikten med denna inriktning är att lyfta fram dessa bygdeforskare och forskargrupper i byarna, som idogt arbetar med hembygdsforskning.

Ett annat år kommer fokus att ligga närmare på Björnsbyn, skiftesgranne till Bensbyn, där ett liknande arbete pågår.

Hembygdsföreningen resor är en medlemsaktivitet, ganska unik och främst inriktad på världsarven. Professionell guide är Kjell Lundholm som också förbereder deltagarna genom gedigna cirkelstudier.

I vår förening finns många aktiva medlemmar som verkligen syns, inte bara på resorna utan även på andra aktiviteter som hembygdsföreningen anordnar. Ett stort tack till dessa men även ett tack till föreningens medlemmar som tar del av vårt arbete.

Rolf Johansson
Redaktör

Denna ståtliga vildrenstjur i blänkande koppar representerar malmbrytningsepoken i Røros, 1644-1977. Efter fiskarens, småbondens och jägarens Hans Olsen-Aasens skott sparkade renen i sin dödskamp loss kopparmalmsblock som blev början till en givande brytning. Arbetet bedrevs ofta under odrägliga förhållanden men skapade så mycken välmåga i Røros att man hade råd att med egna medel bygga stadens storslagna, om än strikt klasssegrerade kyrka. Ett turishäftes norska sammanfattning: *"Gjennom sin 333-årige lange historie spilte Røros Kobberverk en dominerende rolle økonomisk og sosialt i regionen og var også en finansiell muskel i kongeriket Danmark/Norge"*.
Världsarvslistat 1980. Foto: Tage Ranängen

Varde Ljus! - när elströmmen kom till byn

Bensbygruppen har under en lång tid dokumenterat livet i byn. Målsättningen är att det kommer att bli en i bokform samlad dokumentation över människor och liv i den gamla byn Bensbyn. Vi har fått tillgång till två artiklar som belyser temat liv och leverne i Nederluleå socken. Hans Havo svarar för texten.

Folket i Bensbyn har säkert inte känt sig dåligt upplysta, tvärt om har man haft en god självkänsla, föreningslivet har blommat, folkbildningen likaså. Men den rent fysiska upplysningen - elektrifieringen, när den allmänt genomfördes 1918, var ändå det verkligt stora tekniska genombrottet i hemmen, och en av de största händelserna i byns historia. Tänk, att det bara var att vrida på strömbrytaren!

Nu hade svalorna fått bra utsiktspunkt för sin insektsjakt. Foto: Hans Havo

Karbidlampor och oljelampor ersätts

Under krigsåren 1914-18, när fotogenen inte fanns att tillgå, användes karbidlamporna allmänt. Äldre personer minns att den dag (18/12 1918) när strömmen släpptes på i ledningarna var många uppe hela natten innan för att få se när den lilla glödlampan ovanför köksbordet skulle börja lysa. Installationen i huset var på de flesta ställen avklarad innan strömmen släpptes på i ledningarna.

Man kan kanske jämföra upplevelsen med när vi ett par generationer senare satt framför TV-apparaten och tittade på den första bemannade månlandningen. Ja, det var närmast ett under det här med elektricitet, tyckte man, men det fordrades att oljan till transformatorn var varm, en procedur som avklarades i bagarstugan "isi Jörns".

Elbolaget fanns i Råneå

Det var ägaren till "Jörns", Herman Rutberg som var eldsjäl i projektet och som var den som ackorderade med ägarna till råvaran - elströmmen.

Elbolaget fanns i Råneå och 1918 fanns ingen väg mellan Bensbyn och Öarna. En enklare väg eller stig fanns där man kunde cykla och därför företogs resan till förhandlingarna om pris på ström mm. per cykel.

Det fanns på den här tiden ganska begränsat med elektrisk kraft och det blev att noga avväga var man skulle placera sina lampor inom hushållet. Man gjorde också kontrakt med elbolaget om en viss kvantitet ström, och det fick inte överskridas vilket kontrollerades när "synen" gick någon gång om året.

Köket och eventuella sovrum fick en lampa, en brobelysning och i ladugården och ladugårdslidret behövde också lysas opp.

Man betalade sin andel och för hur många ljuspunkter- lampor man hade.

Lamporna var i regel på 15 watt och gav ett mycket begränsat ljus, men dels var man van vid svagt ljus och dels var det viktigt att hålla ned kostnaden, så att inte strömräkningen skulle bli för hög. Det var viktigt att släcka om sig och inte sitta uppe på kvällarna "och bränna lyse".

Frestas inte att använda elströmmen

När elektriska apparater, som kokplatta och strykjärn kom in i hemmen begränsades deras användning till sommartiden och kokplattan plomberades över vintern för att man inte skulle frestas att koka sitt kaffe på elström.

På den här tiden fanns ju emellertid en järnspis i varje kök som vintertid alltid var varm och billig att använda. De första ledningarna inomhus var av flätad typ med isolatorer i porslin och dessa ledningar ersattes nog först på 1940-talet med den tidens moderna kuloledningar. Radioapparater fanns inte på den här tiden men ett par kristallmottagare fanns inom byn.

När belastningen var hög flämtade ljuset

Elströmmens väg till Bensbyn gick från Råneå via Rutvik och Björnsbyn och den viktiga transformatorn placerades i närheten av Åkertjärn nedom landsvägen. Ledningarna inom byn var av dålig kvalitet, det var vanlig järntråd och det betydde strömförluster.

När belastningen ibland blev för hög hade man då bara ett flämtande lyse, och man kunde märka varje kapning eller varje matning när någon använde vedkap eller tröskverk. Därför blev det förbjudet att använda dessa strömslukare efter mörkrets inbrott.

Det var först 1948, när Vattenfall tog över ledningssystemet som man bytte till koppartråd och även i övrigt rustade upp ledningsnätet med fler transformatorer mm för säkrare leveranser.

Nedan ett foto taget hos Hans Petter Hansson på Revelsudden.

Albin och Judit Strandberg. Albin läser tidningen och Judit lyssnar på kristallmottagaren

Ett kapitel om hygien

ur ett Bensbyperspektiv

Det luktade inte precis parfym om folket på landet i gamla tider. Man kan säga att det på ett sätt var en personligare doftaura eller snarare gårdslukt än idag, för man talade om olika **“täver”**, alltså att man kunde känna igen folket från ett visst hus på den luktblandning av svett, ladugårdslukt, malmedel etc. som fanns i deras hus och i deras kläder.

På sommaren gick det ju säkerligen lättare att hålla sig ren när man kunde bada i sjön eller havet och då hade man ju också lättare klädsel och kunde vädra bättre i boningshuset så att gårdens dofter inte satte sig så hårt t.ex. i folks kläder och hår.

Nej, det var vintrarna då det gällde att vara rädd om stugvärmen, som satte de djupaste doftspåren och det var då det var extra svårt med den personliga hygien.

Det blev ju på grund av svårigheten att hålla sig ren fritt fram för de små “husdjuren” löss och loppor. Finkammen användes flitigt liksom universalmedlet “gråsalva”, som tillverkades av ister och kvicksilver. Ett annat verksamt medel var sabadillättika.

En dagstidning fungerade bra

En viktig del av hygien var avträdet-dasset som fanns på varje gård antingen i ett eget litet hus eller i anslutning till ladugården.

Särskilt toapapper är ju en modern företeelse, i stället var det dagstidningspapper eller andra trycksaker, som mjukades innan användandet, som var vanligt att använda och före den tiden fanns särskilda täljda träpinnar s.k. “Rövskobbo” att tillgå på dasset.

Dasset var också en plats dit man, under den varmare årstiden, kunde dra sig undan för att läsa en tidning eller till och med ha en viss social kontakt då vissa avträden hade mer än en sittplats. På vintern däremot ville nog ingen förlänga vistelsen längre än nödvändigt.

Brunnen sinade ofta

Det livgivande vattnet som vi hör talas om när det gäller dagens U-landsarbete var också av stor vikt i gamla tider. Här fanns ju rent vatten i kallkällor och bäckar och vintertid kunde man tina den då rena snön, men tidigt lärde man sig att gräva brunnar för att få en säkrare, och närmare, tillgång till vatten i tider av torka.

Brunnarna var till en början skäligen enkla anläggningar, men småningom började man timra invändigt brunnsgropen för att kunna gräva djupare utan rasrisk och i modernare tid blev de grävda brunnarna försedda med

cementringar. Problemet med de grävda brunnarna var ju att de flesta sinade på vintern och i torrtider och samtidigt gjorde ju landhöjningen att det blev allt längre ned till grundvattnet. Ofta blev det till att åka med släde till sjön för att hämta vatten till kreaturen på vintrarna.

Tvätten av kläder, som ju hade en avgörande betydelse när det gäller hygien, måste ju, även om man hade god vattentillgång, skötas utomhus. Det var ju kvinnornas arbete, och ett tungt sådant, småningom kanske de rikaste kunde värma vatten i järngrytor och när så vattenvärmaren kom var ju det av kvinnorna en rikt välsignad uppfinning.

Lutar av björkaska och såpa

På många gårdar sköttes ju ändå stortvätt av mattor och grövre kläder nere vid sjön för att enklare kunna skölja tvätten och spara vattnet i den egna brunnen. Vintertid var det inte ovanligt att man högg upp ett hål i isen för att kunna skölja sin tvätt.

Tvättmedel kom ursprungligen från lutar av björkaska och småningom kom såpa som handelsvara och blev huvudtvättmedlet långt in på detta sekel.

I köket fanns ofta en vattuså eller hink där det rena vattnet från gårdens brunn fanns och det skulle hämtas upp och bäras in, i regel varje dag. Det gällde att hushålla med vattnet inte bara därför att det var besvärligt och tungt att bära in det. Man hade, som sagt, också i de flesta hus problem med att få vattnet i den grävda brunnen att räcka till, brunnarna sinade ofta.

En av kökets många hinkar

Det fanns också en annan hink i köket där man hade det vatten som använts till disk, tvätt eller för den personliga hygien. Detta "slaskvatten" skulle också transporteras, till "slaskhögen", någonstans utanför huset.

Småningom, på 30-40-talet, monterades en vattenkran med en slasktratt in vid diskbänken och då underlättades framförallt kvinnornas arbete avsevärt och det är betydligt senare som dagens moderna diskbänkar med kallt och varmt vatten gjort entre.

Många i samma badvatten

Den högtid på vintern när alla i huset gjorde en grundligare rengöring, var julen. Då togs tvättsån av trä in och vatten värmdes i största pannen på järnspisen eller tidigare i öppenspiisen.

Badordningen var oftast att de små barnen fick bada först och i samma vatten sedan i storleksordning så länge vattnet var någorlunda rent. Var familjen stor kanske man fick byta vatten både en och två gånger så det blev mycket vatten som skulle in och ut.

Bastuföreningen bildades

Redan i början av 1920-talet började det man och kvinna emellan att talas om att bygga en bastu här i byn för att det skulle bli lättare och jämlikare att hålla sig ren. Den 3 maj 1925 hölls ett möte för att bilda en förening.

Nu hade en bastuförening bildats vars medlemmar med frivilliga krafter började bygga upp en bastu som stod färdig 1933. Förutom det frivilliga arbetet och troligen också skänkt virke så behövdes kapitaltillskott som man fick av kommun och skola.

Bastun bestod av tre rum, en bastudel, en tvagningsdel samt ett omklädningsrum. Det var en mycket viktig inrättning som nu togs i bruk. De vuxna männen kunde ha en kväll för bad, kvinnorna hade sin egen kväll och skolbarnen fick en eller två gånger i månaden ett gratis bad under skoltid.

Barn och andra fick också läsa de deviser som fanns på väggarna "Bad Är Hälsa" och "Renlighet är en Dygd".

Det var inte alltid som duscharna med kallt vatten kunde användas utan på vintern kunde det bli till att hoppa i snödrivan efter bastubadet. I 15 år fanns bastun, men den 21 januari 1948 brann den ned. Det fanns inte tillräckligt intresse att bygga en ny bastu för nu hade många hushåll skaffat, eller var i begrepp att skaffa, badrum.

Vattenfrågan började också lösas under de kommande åren när man började borra brunnar och på det sättet fick obegränsad tillgång. Vattenföretag bildades där man nu också kunde lösa avloppsfrågan på ett bättre sätt.

Med det ökade välståndet, byggnormer och miljöstadga som föreskriver miniminormer för hygienanläggningar, har vi numera svårt att kunna identifiera en person som vi möter på "**täven**", men det är väl ändå en doftupplysning som vi kan leva förutan – eller?

Vårtvätten utomhus omkring 1952

Mjölakens väg till "Lulstan"

Länge var Luleå en ganska lantlig miljö och det fanns helt nära centrum livskraftiga jordbruk. Men staden växte och jordbruket trycktes längre ut i periferin. Ganska snart är man beroende av en omgivande landsbygd för sin livsmedelsförsörjning. En av de byar som tidigt startade transporter av förnödenheter till stadsbefolkningen var bensbyggarna- dess torpare och bönder. Kontakterna med staden var många och på flera områden och vattenvägen var den givna transportleden. Kring sekelskiftet 1800-1900-talen fanns brukbar väg sommartid. På vintern brukades en kombination av enkla leder både på land och fruset vatten.

Mjölken var en färskvara

Färskvaran mjölk togs först och främst tillvara i hemmen och man gjorde även smör och ost för husbehovet. I grannbyarna Rutvik fanns, 1869 – 1871 och i Persön 1888 – 1893, privata små mejerier men om bensbybönderna levererade till någon av dem kan vi idag inte veta.

Producenterna av mjölk och dess biprodukter gick samman och bildade Producentföreningen 1911; det dröjde emellertid ända till 1922 innan ett mejeri byggdes längst ned på Storgatan. Från det året kunde stadens borgare lättare få tag på dessa produkter i stadens affärer.

Alla som producerade mjölk mer än gården och dess omgivning förbrukade gick emellertid inte med i denna gemenskap - producentföreningen. De hade redan sitt överskotts avsättning klar och fortsatte att leverera till fasta kunder.

Ett högre literpris på mjölken

Det gick således parallella foror mot staden med mjölk. Föreningsbönderna gick samman i körlag och levererade till mejeriet. Övriga som också hade körlag for runt till de fasta kunderna.

En anledning till att stå utanför var att man kunde få ut ett högre literpris och att man samtidigt med mjölkleveransen kunde sälja ägg och andra produkter från gården. Man hade också möjlighet att få tex. möbler och husgeråd som borgarna bytte ut som omodernerna.

Över tid minskade frileverantörerna, som de själva kallade sig. Med lastbilen blev transporten snabbare och det blev bekvämare att skicka sin mjölk.

Trycket på "svartfötterna", som föreningsbönderna föredrog som benämning, ökade också att ansluta till föreningen.

Så kom 1/7 1939 bestämmelsen att endast pastöriserad mjölk fick säljas i Sverige. Troligen kom detta att efterlevas först 1942 här i Luleå.

Landsbygdens befolkning fortsatte att dricka sin mjölk nära källan och tyckte sig må bra av det.

Det går en del historier kring hur frileverantörerna blev stoppade av hälsovårdsnämndens folk på Lulsundsstranden för att se om bönderna förde med sig opastöriserad mjölk på lasset. Det togs också prover för att utröna mjölkens tjänlighet.

Man hade en presenning över lasset och en av frileverantörerna sägs ha vägrat att öppna sitt lass förrän han var hos första kunden med motiveringen att mjölken kunde förstöras.

Nu hade mjölkbryggorna växt upp vid vägskälen längs landsvägen dit gårdarnas mjölk fraktades för vidare lastbilstransport till mejeriet.

Vid mjölkbryggan träffades också bönderna för en pratstund på morgonen. Dit levererades dagstidningen och det blev också en bra samlingspunkt för ungdomarna på kvällarna.

Snart hamnade all mjölk på mejeriet och man kunde i retur beställa smör, ost, silvadd mm. som levererades med "tomhämtaren" till mjölkbryggan.

Därefter var det bara byborna och sommargästerna som drack den feta och goda "bondmjölken".

Bonden och hästen

Hästens betydelse i det gamla bondesamhället vet vi alla som har mer eller mindre våra rötter där. Berättelsen är från det verkliga livet och visar det samspel som finns mellan bonden och hans häst men även klokheten och trofastheten och inte minst vänskapen mellan dessa.

Berättelse är inskickad av ett barnbarn till den Bror Anton som texten handlar om, byn i artikeln är Björnsbyn.

Författare är Agneta Wiklund-Liw.

Det var en tidig morgon i maj. Den lilla byn utanför den norrländska staden låg tyst och stilla. Solen hade just gått upp och lyste med ett svagt, disigt sken över gårdstaken. Vinden blåste i lätta brisar. Inte en människa syntes till. Inne i ladugården närmast landsvägen började korna otåligt röra på sig. Ett ihärdigt kraftsande och stånkande vittnade om att nu fick husbonden inte dröja särskilt länge till. Han som brukade komma precis på fyraslaget, och nu hade klockan redan hunnit bli halvfem. Ytterligare en halvtimme förflöt. Korna övergick nu till att högljutt råma ut sin otålighet. De förde ett herrans liv med sin morgonserenad. Plötsligt for ladugårdsdörren upp och in stapplade bonden. I samma ögonblick tystnade kreaturen såsom en orkester stannar upp inför sin dirigent, och förvåntansfullt vände de blickarna mot sin gårdsherre. Utfodring var att vänta.

Bonden var en man i sina bästa år, runt de femtio. Han hette Bror Anton. I ljuset av morgonsolen, som silade in genom ladugårdens fönster, fläckiga av

allehanda damm och annan smuts, kunde man urskilja hans person. Det var en kraftigt byggd man. Hans breda muskulösa kropp satte igång att arbeta. Först utfodrade han sina kreatur och sedan började han mocka rent. Det var ett synnerligen tungt arbete och man kunde se varenda muskel i hans kropp arbeta. Han var mörk. Fårorna i hans ansikte berättade om många och långa år av fattigdom och elände. Emellertid sade hans ögon att han var av en fridfull natur. Till det kan läggas att han allt som oftast såg ut att vara nöjd med vad livet hade gett honom. Så hade denne man också både fru och tre döttrar. Bonden Bror Anton var mycket stolt över sina tre småflickor, vilket han inte gjorde någon hemlighet av. Dock kunde han ju ha haft användning av en pojke i huset, särskilt som han inte hade råd att hålla gården med dräng. Vid denna tid hade man det förfärligt knapert, och få var de bondgårdar som klarade sig med blott en man i arbete.

Nog fanns det de som tvivlade på Bror Antons förmåga att sköta sitt jordbruk alldeles på egen hand och vissa, särskilt illvilliga, skrattade skadeglatt bakom hans rygg så fort hans trängda situation kom på tal. Själv var han naturligtvis också orolig emellanåt. Men så intalade han sig att han ju hade Per-Albin och, jo, han skulle allt klara sig utan dräng en säsong till.

Per-Albin var den enda hästen på gården. Det var en belevad häst som både hade vunnit travtävlingar och tjänstgjort i det militära. Bonden Bror Anton med familj var fodervärd åt denna nordsvenska travare. Per-Albin var stor och ståtlig med sin svarta, blanka päls. Hela familjen tyckte mycket om honom.

När bonden så var klar med sitt arbete hos korna gick han in till Per-Albin. Hästen blev så glad över att återse sin husbonde att den krumbuktade sig en lång stund. Frust, gnägg, stänk. Den visste liksom inte till sig av glädje. Bror Anton gick haltande fram till sin häst för att sätta igång med dagens sysslor. Men under det att han närmade sig Per-Albin och såg dennes sammetssvarta ögon lysa av tillgivenhet, sköljde allting över honom och han blev stående tätt intill Per-Albin. Händelserna från dagen före kom tillbaka med en sådan kraft att han var tvungen att för en stund lämna sina sysslor.

Dagen före skulle bonden Bror Anton som vanligt arbeta ute på åkern. Det var en underbar dag; solen lyste och allt var frid och fröjd. Han spände hästen för rullharven och gav sig av. Per-Albin var som vanligt rask och travade villigt på. Husbonden och hans häst hade den egenhet som brukar göra människor och djur till mycket goda vänner de pratade med varandra. Och vi kan nog anta att de förstod varandra ganska väl.

De hade ju varit tillsammans ett par år. Bror Anton var mycket pratsam av sig och hade ofta svårt för att vara tyst. Detta drag hos honom var det många i trakten som retade sig på. "En fa ju aldri n syl i vädre me en där" var det nog en och annan som tänkte när de hade fört något långt samtal med honom. De flesta som inte kände Bror Anton inuti tyckte att han var en skrävlare. Dock såg dessa inte hans insida, för där var det annorlunda. Innerst inne var han en ödmjuk person. Det var bara det att han inte själv visste hur mycket han pratade, för det var ingen som hade talat om det för honom. Och själv märkte han ju

inget förstås; han var alldeles för upptagen av de historier som han skulle berätta. Hursomhelst var pratsamheten ett personlighetsdrag som var en synnerligen viktig ingrediens i samspelet med hästen Per-Albin.

Om det var rösten som gjorde det eller vad det nu var, så lystrade Per-Albin alltid uppmärksam till sin husbonde. Och denna vilja att tillgodose varandras önskningar var ömsesidig. Bonden var lyhörd för sin hästs behov såsom en moder för sitt barn.

Den här dagen hade kunnat sluta illa om det inte hade varit för Per-Albin. Denne skulle komma att rädda sin husbonde från ett liv som krympling.

Plötsligt hade molnen hopat sig på himlen och färgat luften grå. Med ens blev landskapet hotfullt. Träden längs den smala vägen vajade kraftigt, och en och annan kvist knäcktes med ett brak. Inom loppet av några minuter hade ett kraftigt oväder nått sin kulmen och grusvägen förvandlats till ett gyttebad. Per-Albin som var lugn och stabil till sinnet blev faktiskt så uppskräddad att han satte av i full galopp. Bonden ropade och skrek, där han sprang efter hästen, för att försöka stoppa den. Han höll krampaktigt i tömmarna och vägrade släppa taget om dem. Man skulle kunna säga att det är var bondes lag att aldrig släppa taget om en skenande häst, ty då kan det gå riktigt illa. Om det nu är hela sanningen i det här fallet, det är svårt att säga. Säkert är emellertid att bonden Bror Anton besatt en säregen envishet och när den trädde ikraft fanns det ingen rädsla mer. Dock lyckades Bror Anton inte hålla sig upprätt där han envist sprang efter sin häst, utan föll. Fortfarande utan en tanke på att släppa taget om tömmarna drogs så bonden ned i lervällingen. Det dröjde en kort stund, några sekunder kanske, innan Per-Albin formligen tvärnitade och kanade iväg i leran tills det blev stopp och blev stående i ett dike med rullharven fortfarande fastspänd. Bonden hade hängt med hela denna långa skräckfärd, för att till sist hamna med ena benet under själva rullharven.

En harv använder man till att luckra upp jord på en åker. Den speciella typ av harv som bonden Bror Anton använde i samband med vårsådden kallas för rullharv. Denna rullharv spänner man för hästen på så sätt att när hästen går framåt, luckras jorden upp av de knivliknande föremål som harven består av. Här hade bonden nu haft otur att hamna med sitt ena ben under detta knivbeprydda arbetsredskap. Bror Anton kände hur paniken började stiga åt huvudet. Allting snurrade runt och det var omöjligt att samla tankarna. Med ens kände han hur det stack till i det högra benet på honom. En ohygglig smärta hade byggt bo i hans ben. Han satt fast i rullharven.

När han efter en stund hade lugnat ner sig något kunde han med blicken utforska hur allt hängde ihop. Då fick han syn på Per-Albin som stod alldeles intill honom fast längre ner i diket, fortfarande med rullharven fastspänd. Han lät blicken vandra längs sin häst för att se efter om denne var skadad men kunde inte upptäcka något. Ändå stod Per-Albin så stilla. Det var egendomligt. Plötsligt fick bonden se att hästen stod och höll upp sitt ben och då gick det upp för

honom: Om Per-Albin sätter ner sitt ben så kommer rullharven att ordentligt skada benet på mig, tänkte han. För det var så att om Per-Albin satte ner sitt ben skulle rullharvens knivar ändra position och ytterligare förvärra såret i hans ben; Ni kan kanske tänka er hur. Återigen vällde oron upp inom Bror Anton. Det var långt till närmaste gård och vägen, där de befann sig, var inte så vältrafikerad. Hur skulle detta sluta? Paniken infann sig åter och han ville bara skrika.

Men Per-Albin stod bara lugnt kvar och höll upp sitt ben. Då och då vände han sitt huvud mot husbonden som för att se efter att han fortfarande levde. Sannerligen hade inte hästen förstått vad som hade hänt och vad som, än värre, kunde hända om denne satte ner sitt ben. Hästens orubbliga lugn fick en positiv inverkan på bonden som snart hade hämtat sig från den värsta oron och kunde börja tänka klarare. Nu kunde han också börja prata med hästen. Och det var tur, för många och långa timmar väntade dem innan hjälpen skulle komma. Per-Albin väntade tålmodigt med benet upplyft och Bror Anton låg, förtröstansfull, med sitt högra ben fastklämt.

I skymningen kom hjälpen. Det var Johan från granngården som hade avslutat sitt dagsverke ute på åkern. Han hade med sig sina två söner och räddningsarbetet gick snabbt och smidigt. Bonden Bror Anton fick åka till sjukstugan för kontroll men kunde åka hem redan på kvällen med foten i ett kraftigt bandage. Tack vare Per-Albins klokhets blev skadan av det lindrigare slaget. Bonden klarade sig undan med lite värk och haltade lite lätt. Och tur var väl det för han hade ingen som kunde ta vid med arbetet i ladugården, och en tids sjukdom, om än aldrig så kort, kunde äventyra hela vårsådden.

Väl hemma gick han till sängs. Denna natt fängade sömnen honom så kraftigt att han försov sig för första gången på 25 år.

Ja, där stod han nu, bonden Bror Anton, i sin hästs spilta, och hans tankar letade sig bort till det som hade hänt under dygnet som gått. Per-Albin körde tillgivet mulen i sin husbondes sida. Det var som om de båda visste vad den andre tänkte.

Världsarvsresan 2002

Detta är hembygdsföreningens femte nordiska världsarvsresa. Som vanligt tjänstgjorde Kjell Lundholm som reseledare. Transport, inbokningar för mat och hotellrum utfördes av det välrenommerade bussbolaget Kero från Tärendö. Liksom i fjol var Tord Torneus bussförare, en fantastisk precisionsförare, som tog med oss in i de mest otroligt smala gränder och prång.

Vi var 35 resenärer. Det är guiden Kjell som gjorde resan till ett stort nöje. Hans stora kunskaper om Skandinavien och orterna efter färdvägen är fantastiska; alltid välstrukturerat och i kronologisk ordning.

Avfärd från klockstapeln i Gammelstad kl 07.00. Första dagens slutmål är Mosjöen, en sträcka på 70 mil. En bensträckarpaus sker i Lappstaden i Arvidsjaur. Vi har då färdats genom kustbygden, odlingsbygden och in i skogsbygden. Färden går vidare genom Sorsele, vi passerar natursköna Vindelälven och kör vidare till Stensele. Där finns Sveriges största landsortskyrka i trä.

Väl framme i Storuman gör vi lunchuppehåll. Här möter vi Blå vägen, som vi ska följa ända till Mo i Rana. Blå vägen eller E 12 är en tvärförbindelse från Mo i Rana till Umeå och Kvarken, genom Finland för att sluta i Petrozavodsk i Ryssland. Idén om denna tvärväg föddes på 1950-talet. E 12 går parallellt med sjön Storuman ända till Tärnaby och ytterligare åt nordväst. Det är bara att beskåda de otroligt vackra naturscenerier som vi passerar, och fjällen syns nu.

En intressant iakttagelse gjorde vi i Tärnaby

I Tärnaby blir det uppehåll och besök i kyrkan. Nu har vi bara 6 mil till riksgränsen, och vi följer fortfarande Umeälven. Vi har passerat odlingsgränsen, och strax passerar vi gränsen där barrträden inte går högre upp, utan nu är det bara fjällbjörken som strävar högre upp men även den ger upp efter ytterligare ett par mil. Vi färdas nu på kalfjället. En intressant iakttagelse reder Kjell ut åt oss. I sista höjdläget för barrskog hade granarna bytt utseende, nu smala med neråtlutande grenar. Evolutionen hade åstadkommit detta under årtusenden för att granarna ska kunna motstå vinterns höga snötryck.

Mo i Rana är Nordnorges mest betydande industriort

Efter sträckan på kalfjället kommer vi raskt till Atlantkusten och Mo i Rana, som ligger längst inne i Ranafjorden. Här gör vi ett uppehåll och tar en rask promenad i staden, som tillhör Nordland fylke, har 19 135 invånare och är en hamnstad och Nordnorges mest betydande industriort med främst

Norsk jernverk A/S från 1945 (numera nedlagt) och Norsk koksverk A/S. Staden är också kommunens administrativa centrum med handels-, skol- och

transportcentrum. Orten genomkorsas av E 6 och Nordlandbanan samt har inrikesflygplats. Mo i Rana har fungerat som handelsplats sedan 1700 -talet och har sedan 1860-talet präglats av gruvdrift och järnhantering. Dock kvarstår endast koksverket. Vårt NJA (SSAB) i Luleå har en parallell historia, men vårt valsverk är nerlagt. NJA-personalen och Mo i Rana-personalen har haft ett intimt samarbete på idrottens område, skidor på vintern och friidrott på sommaren. På 1960-talet kom även Björneborg med (Rautaruukki). Under stadspromenaden bese vi det ärevördiga handelshuset Meijers fastighet. Vi besöker museiparken och tar en exteriörtitt på stadsmuseet. Mosjøen med 9 400 invånare är administrativt centrum i Nordland fylke. Aluminiumsmältverket, ägt av Elkem, är den största industrin. Vidare finns bl.a. mekanisk verkstadsindustri, textil-, trävaru- och livsmedelsindustri. Mosjøen ligger längst inne i Vefsnfjorden, har exporthamn och genomkorsas av E 6 och Nordlandbanan.

Den gamla korskyrkan i Stråsa

På morgonen besöker vi den gamla bebyggelsen nere vid fjordstranden, den gamla fiskehamnen byggd på pålar för att klara ebb och flod bättre, samt den pittoreska bosättningen med handelsbodas av olika slag, främst från 1800-talet. Det mesta är snyggt restaurerat, och detta arbete pågår för fullt. Här kunde vi se den nordnorska fiskebåtstypen, ett exemplar låg utankrat i hamnen, en s.k. shark.

Färden går vidare söderut längs E 6 genom Namdalen i stort sett parallellt med älven Namsen mot Stråsa. Man förvånades över att älven är ganska bred men bara någon dm djup. I Stråsa besöker vi korskyrkan med plats för 500 personer. Den äldsta delen som idag är kor och sakristia var färdigställd under första halvan av 1200-talet. Den nyare delen av kyrkan stod färdig år 1869. Kyrkan är ett fint exempel på den nygotiska stilen. Stråsa är ett sydsamiskt centrum med institutioner med uppgift att bevara den samiska kulturen. Nu är det meningen att vi ska inta lunch i Steinkjer, men eftersom ingen är hungrig, beslutar vi att göra ett besök utanför reseprogrammet vid Alstadhaug kyrka.

Stiklestad och Alstadhaug

Alstadhaug är en förkristen samlingsplats med en stor gravhög nära kyrkan, ungefär 5-6 m hög och c:a 35 m. i diameter, daterad till 600-talet e.Kr. Kyrkan är från 1000-1200-talet. Den var tyvärr inte öppen för vårt avsedda besök. I forna tider var här ett försvarsverk mot fiender.

Ryttarstaty i Stiklestad över nationalhelgonet Olav Haraldsson.
Foto: Tage Ranängen

Anläggningen ligger högt med fri sikt och sluttande omgivning mot Trondheimsfjorden och över jordbruksfälten kilometervis in i landet, en väl vald plats för bevakning och försvar mot främmande inkräktare.

Nästa besök sker på Stiklestad kulturarvsområde. Vi beser först kyrkan, som tillägnats minnet av den 29/7 1030 stupade kungen (åren 1015-28) Olav Haraldsson.

Enligt konungasagorna är bakgrunden följande:

Norge var ett splittrat land efter förlusten i slaget vid Svolder år 1000. Men år 1015 återupprättade kung Olav Norge igen. Ytterligare förvecklingar uppstod när Anund Jakob blev ensam härskare över kristna Västergötland och han slöt förbund med kung Olav Haraldsson mot den mäktige danske kungen Knut den store, som också regerade i England. Olav angrep Sjöland, och Anund Jakob härjade i Skåne. Knut lämnade England med en stor flotta och lade till i Limfjorden,

Striden mellan kungarna stod vid en holme i Helgeån. Knut segrade trots stora förluster. Olav måste lämna sitt land, och Knut kallade sig därefter norrmännens och svearnas kung. Efter förlusten av kungakronan år 1028 begav sig Olav till Holmgård/Kiev, varifrån han tre år senare begav sig för att

återta kungakronan. Färden gick via Gotland upp till Jämtland och in i Norge. I slaget vid Stiklestad stupade Olav. Efter sin död hyllades Olav som nationalhelgon i både Norge och Sverige (ända till att Sverige genom ett kungamord i Uppsala fick sitt eget nationalhelgon i Erik den helige omkring 130 år senare).

Olav var en portalfigur för den romerska kyrkan. Helgonförklaringen hade sin grund i påstådda mirakler både under och efter Olavs jordelevnad. Hans lekamen flyttades från Stiklestad till Nidaros. Man kan säga att det stora kulturarvsområdet främst är en plats för S:t Olavsdyrkan. Här finns också ett museum och ett omfattande friluftsmuseum för gamla byggnader och bruksföremål, men minnesstenen och Olavs ryttnarstaty är viktiga för många, inte minst för pilgrimer. Efter detta omsorgsfulla och givande besök är onsdagen avslutad, och vi beger oss till Levanger för inkvartering.

Altarinteriör i Stiklestad kyrka.
Foto: Gerd Olovsson

Till Trondheim för besök i Nidarosdomen

Historik: Efter det att Olav Haraldsson blivit helgonförklarad fördes hans lekamen till Klements kyrkan i Nidaros, troligen en träkyrka byggd av Olav Haraldsson. Sonen Magnus lät göra en dyrbar kista till förvaring av hans lekamen. Kistan blev flyttad flera gånger för att till slut hamna i Olav Kyrres Kristkyrka omkring år 1100, en liten träkyrka.

På den platsen kom Nidarosdomen att resa sig. Då Norge blev egen kyrkoprovinc år 1153 med Nidaros som ärkesäte var Kristkyrkan för liten, inte heller nog storslagen.

Landets förste ärkebiskop Jon Birgersson satte omedelbart igång det kyrkobygge som så småningom blev Nidarosdomen. Hans efterföljare, Öisten Erlendsson fortsatte verket och kom att historiskt framstå som den store kyrkobyggaren. Han byggde också ärkebiskopsgården. Han rev Kristkyrkan, som låg inne i dagens kor, utvidgade koret med sidoskepp samt byggde oktogonen. Skeppet mot väst är ärkebiskop Sigurds verk.

År 1230 rev han en del av Öistens verk, och där byggde han nya ytterväggar.

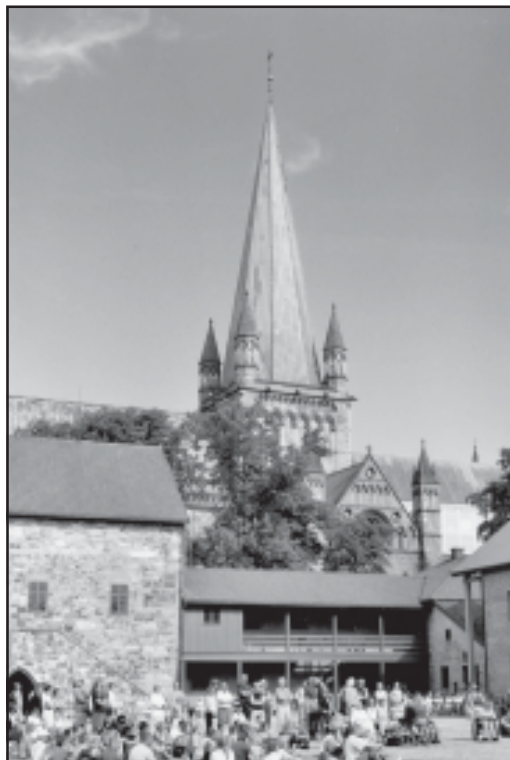
Den långa byggnadstiden på flera hundra år återspeglar stilutvecklingen från romansk (normandisk) med massiva murar till gotisk med lätta ytterväggs-konstruktioner.

Nidarosdomen hade en kort glansperiod. Den utsattes för storbrand påsken 1328. Senare brann kyrkan fyra gånger till, åren 1432, 1531, 1708 och 1719.

Nedgångstiden efter Digerdöden år 1349 fick långvariga verkningar.

Intresset hos de ärkebiskopar som därefter beklätt ämbetet fram till reformationen år 1537 har mestadels varit svagt. Siste katolske ärkebiskopen Olav Engelbrektsson tog med sig mängder av dyrbara klenoder, när han flydde år 1537 undan reformationen. Efter reformationen stod kyrkan utan intäkter och skydd. Från år 1585 användes kor och högkor som sockenkyrka, allt övrigt var i stort sett ett tomt skal.

Kung Kristian III (1537-59)

Nidarosdomen och ärkebiskopssätets borggård.

Foto: Tage Ranängen

plundrade kyrkan på det mesta av värde. Guld, silver och ädelstenar fraktade han till Köpenhamn.

De följande 200 åren präglades av ständiga utredningar och räddningsaktioner. Man lyckades med nöd och näppe hindra att det hämtades sten till andra byggnationer från ruinerna. År 1738 lyckades man få medel för att lägga tak över ruinerna.

På 1800-talet vidtog arbetet med upprustning av Nidarosdomen. I grundlagen år 1814 stadfästes att konungen ska krönas i Nidarosdomen. Kung Karl XIV Johan var den förste som blev krönt där, året 1818. Världens nordligaste gotiska katedral var – och är - nationalsymbol som det unga Stortinget värnar om. Nu började ett mödosamt återuppbyggnadsskede som för en liten nation var ekonomiskt påfrestande. Men restaureringen är nu slutförd, och sammanlänkningen med medeltidens människor är hel igen. Efter Kjells genomgång följde individuellt turistande efter eget tycke. Många besökte museet som ligger mellan ärkebiskopsbostaden och kyrkan. Tillsammans bildar huskropparna en borggård. Där kunde vi tursamt lyssna på en konsert i en halv timme. Några av oss hann även besöka Christianstens fästning, belägen ganska nära Nidarosdomen. Vid 15-tiden fortsattes resan mot Røros.

Den avsiktligt imponerande Røroskyrkan, kallad Bergstadens Ziir. Foto: Gerd Olovsson

Till Røros och övernattnig

Røros ligger i Sør-Trøndelag fylke, på samma breddgrad som Funäsdalen och c:a 4 mil väster om riksgårnsen. Idag har staden 3 230 invånare. Efter koppargruvans nedläggning är stadens naringar trävaru- och möbel-industri, textil-, livsmedels-, plast- och verkstadsföretag.

Efter incheckning och middag på Bergstadens hotell tog vi en första titt på staden, den pittoreska trähusbebyggelsen från 1700- och 1800-talen. Vi kunde studera olika, gamla byggnadstekniker såsom knuttimring, taktäckning, källarvalv m.m.

På morgonen besökte vi kyrkan, en av de ståtligaste som byggdes i Norge under 1700-talet. Den invigdes 1784 och har 1 640 sittplatser, mestadels fördelade

Røroskyrkans märkliga interiör med korväggens altare, omgivet av en kraftig altarring, för "folket och sakramentena", och rangmässigt strax ovanför står predikstolen för ordets förkunnare, samt överst på egen läktare kyrkorgeln för Gudi behaglig lovsång.

Foto: Kyrkans egen bild

efter rang, stånd och kön. Den skänktes till församlingen av Kopparverket, som hade haft en omkostnad på 23 000 riksdaler, en ofattbar summa för det enkla folket. Altarringen och predikstolen tillverkades av Kopparverkets överbyggmästare Peder Ellingsen.

Bevarandearbetet för byggnadsminnen startade trots starkt motstånd redan 1922 med stortingsmannen och författaren Johan Falkberget som pådrivande. Sista punkt under Røros -besöket gällde Kopparverket, som hade drivits i 333 år till 1977. Man hade hittat en kopparfyndighet vid Storvola--Storwartz. Gruvan öppnades 1644. Smälthyttan byggdes vid Hyttälven, 18 km sydväst om Storwartz. Vattenkraften var viktig för att driva blåsbälgarna till smältugnarna. År 1648 kom kopparproduktionen igång. Anläggningen står där nu intakt, som om den stängdes igår. Förmodligen har kopparsulfat impregnerat anläggningen till skydd mot rötangrepp.

Åter mot den svenska gränsen

Nu går resan till Sverige och Österdalälven. Røros ligger 600 m över havet, så vi förflyttar oss så småningom till en lägre nivå. Efter vår rutt är det tydligen ett avbrott på "kölen", så vi slipper besvärlig körning på kalvfället. Det var

oundvikligt med paus även för fotografering på riksgränsen, varpå vi fortsatte till Särna för lunch och vidare till Älvdalen, där vi såg kyrkhärbren och besökte kyrkan. Vi konstaterade att här bryter man och förädlar Älvdalsporfyr, i altarringen och en trappa ingick denna porfyr.

Efter ytterligare 4 mils körning kom vi till Mora, där vi besökte kyrkan, stadsparken och Gustav Vasa-statyn. I Rättvik studerade vi stallstaden. I Sverige finns 52 kyrkstäder inkl. stallstäder som är fornminnesskyddade. Målet för dagsetappen var Falun, där vi tog in på Grand Hotell och intog där en god middag.

En mycket tidig gruvbrytning

Morgonens besök gällde Falu koppargruva. Vi betraktade arbetarbostäderna genom bussfönstret och parkerade vid gruvmuseet, som tyvärr var stängt.

Tid kunde nu ägnas åt att betrakta gruvområdet från utsidan av skyddsstängslet. Den enorma gropen, kallad Stora Stöten, ett resultat av gruvans största ras, som inträffade 1687 som en följd av att skiljeväggarna mellan tre mindre gruvhål instörtade, har en diameter på 300/350 m och är 90 m djup. Raset lär ha inträffat på en söndag, varför kyrkoplikten räddade från svårare katastrof. Vi såg även ett flertal slaggvarphögar, som tillhört de små hyttor som stått runt gropen,

På gruvområdet i Falun turades Kjell och malmförädlingssakkunnige Stig Bernhardsson om att lämna fyllig och adekvat information.

Foto: Tage Ranängen

t.ex. Ingvarshyttorna. Pollenanalys och C 14 beräkning har avslöjat att brytning har skett redan under 1080 -talet. Idag är kopparbrytningen nedlagd, men tillverkning av rödfärg från kopparvitriol pågår. Den slammas, torkas och bränns. Färgpigmentet mals sedan till fint pulver, Falu Rödfärg. Utgångsmaterialet är rödfärgsvarp, de ockragula högarna, som ligger här och var på området. Stora Kopparberget var i flera hundra år Sveriges största arbetsplats. Ur Stora Kopparberget växte sedermera Stora Kopparbergs Bergslag AB fram, vårt lands i särklass största industriföretag.

Vi gjorde en avstickare till Vika vid sjön Runn, c:a 2 mil söder om Falun. Där odlade man brödsäd för leverans till gruvarbetarnas uppehälle. Den välkända spisbrödsfabriken som tillverkar Vika bröd finns här. Även ved och träkol levererades.

Ytterligare en mil söderut ligger Torsång, där vi tittade på kyrkoexteriören från 1100-talet, som faktiskt påminner om Gammelstads kyrka. Här börjar vattenleden till Avesta och följer Dalälven. Vår färd gick vidare norrut till Edsbyn för lunch. Här är man inne i skogsbygden, den s.k. finnbygden. Färden gick sedan österut till Alfta-Bollnäs och till Rengsjö hembygdsförening, som äger och vårdar på ideell grund den gamla klungbyn Västerby, 10 km öster om Bollnäs. Här står ett 30-tal byggnader, mangårdar, stugor, fäbodvall, härbren, bodar och uthus. Fem seklers bondekultur finns samlad i en unik samling av föremål. Vi körde Ljusnans huvuddalgång norrut till Arbrå, där vi besökte Träslottet, en skapelse av Willy Maria Lundberg. Vi studerade vanlig trädgård, köksträdgård och olika utställningar inne i det fina huset, där vi också avnjöt kaffe och våffla. Det mesta är designat av henne själv. Resan gick norrut via Järvsö till Ljusdal för besök i kyrkan från sent 1600-tal. Dagsetappen avslutades i Delsbo med inkvartering på Hotell Dellenborg i vacker, lantlig miljö.

Morgonens resmål var Ersk-Matsgården, finnskogsbebyggelse i Hassela

Gården visar hur svedjefinnar utvecklade bondekultur i storskogen. (Den språkliga finskheten var helt försvunnen). Vår vidare färd bar norrut via Attmar till Selånger, där vi besökte kyrkoruinen, nära nuvarande kyrkan. Ruinen gav intryck av storleken på en sockenkyrka. Här förvarades en gång Hälsingelagen, som finns bevarad i en handskrift, troligen från mitten av 1300-talet; lagen hade legat fasthunden med kedjor av 4 1/2 alnars längd inne i kyrkan.

Nästa mål var Härnösand och där Friluftsmuseet Murberget, tillhörigt Läns museet i Västernorrland, och där intog vi ett gott lunchmål på Spjuts gästgiveri. Här hade länsskoleinspektör Theodor Hallman år 1913 startat uppförandet av ett Norrlands Skansen. Ett stort antal byggnader kom att flyttas för att ingå i rekonstruerade miljöer som speglar olika epoker och skeenden ur länets historia. Idag finns ett 80-tal byggnader på Murberget, Norrlands största friluftsmuseum.

Planenligt klockan 14.00 anlände vi till världsarvet Höga kusten, parkerade vid Skuleberget, promenerade i den närmaste omgivningen och gick sedan in till

Ersik-Matsgården i Hassela finnskogsbygd. Foto: Barbro Rosén

informationscentret Naturum för att erhålla information. Vi fick veta att bakgrunden till Höga kustens världsarvsstatus var inlandsisen, som täckte hela Europa under senaste istiden. Den uppskattas ha varit c:a 3 km tjock, med centrum i havet utanför nuvarande Höga kusten.

Den ofantliga ismassan beräknas ha tryckt ner jordskorpan 600 m under dagens marknivå. När isen började smälta för omkring 20 000 år sedan, lättade trycket och en landhöjning kom igång.

Denna är vid Ångermanlandskusten 8 mm/år, i Norrbottens kustland drygt 9 mm, ingen annanstans i världen har den totala landhöjningen varit så stor som här vid Höga kusten.

Vi kunde även ta del av lite geologi. Få platser i landet kan bjuda på en lika påtaglig geologisk upplevelse som Skuleskogen.

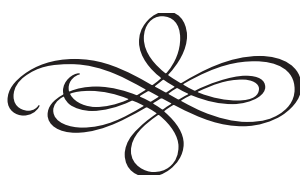

Kyrkoruinen i Selånger. Foto: Tage Ranängen

Höjdskillnaderna, klapperstensfälten, kalottbergen, trappstensbranterna, den röda rapakivgraniten och den storslagna Slått-dalsskrevan i nationalparkens hjärta blir kanske ett bestående minne från besöket.

Här slutar vår välplanerade resa, alltid i tid, ingen större differens från resetabellen än +/- 10 minuter. och vi har haft ett strålande väder, inte en droppe regn på 6 dagar. Nu kan vi nöjda och glade företa hemresan till Gammelstad.

Stig Bernhardsson

Lovord över vårt länsmuseum

Rapport efter deltagande i Norrbottens museums studiedag för hembygdsföreningar lörd 19/10 2002 kl. 10.00 – 15.00

Den välplanerade och mycket givande studiedagen inramades av välkomst- resp avskedscaffé.

Ett antal föreningar representerades av fjorton personer, 10 kvinnor och 4 män som blev vägleda av den rel. nye, unge museichefen Johan Lilliehöök.

Kulturprojektledaren Ulf Renlund tog oss på en läro- och inlevelserik rundvandring genom aktuella utställningar, tex. språkutställningen 'Solkatter och ögonstenar', Kalmar läns "Kommer från Öland" med valda motiv av 5 ölandskonstnärer, den sakhistoriskt återblickande 'Från 1900-talet - with love' samt den pedagogiskt högkvalitativa samiska barnutställningen 'Sjallo'.

Efter en välsmakande, riklig, av museet bekostad lunch i museets personalmatsal gav oss chefen för bildarkivet Eva Landberg en mycket faktarik och tankeväckande orientering om svårigheter och risker vid bevarande av bilder framställda med olika medier.

Örjan Wallström, som deltidsarbetat vid museet i 33 år med dataregistrering av bilder och föremål gav oss en fyllig, pedagogiskt högstående orientering om detta nog så krävande arbete. Både Evas och Örjans undervisningspass hade en intresseväckande interaktiv karaktär.

Under ett avslutande pass med museichefen gavs orientering om kommande begivenheter, företogs en lättare utvärdering av studiedagen, och det blev överenskommet att råkas en gång årligen, nästa gång gärna hos "Norrbottens minne" på Björkskatan.

Tage Ranängen

Årsskrift 2003 23

En bildkavalkad från Världsarvsresan 2002

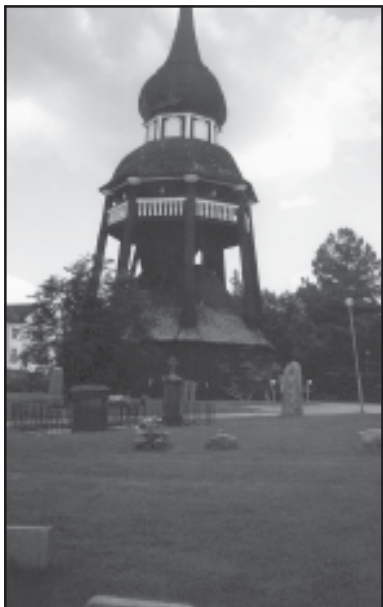
Norsk vy Öyfjället över Mosjöen. Foto: Gerd Olofsson.

Gårdsjöfjärdingarnas kyrkstall utanför Rättvik, en idyll med hemkänsla för vår resgrupp. Foto: Tage Ranängen

Minnessten för de förenade nationsvägarna. Barbro Rosén kvar på norsk sida, hennes syster Britta Beck på svensk sida. Becks foto.

Ljusdals kyrka-klocktorn.
Foto: Göran Jordung

Tärnaby kyrka.
Foto: Göran Jordung

Guiden Kjell Lundholm på klungbyn
Västerby i den s.k finnbygden, Rengsjö
hembygdsförening.
Foto: Göran Jordung

Rapport från det nordiska världsarvsmötet i Norge år 2002

Varje år hålls ett nordiskt världsarvsmöte, enligt en på förhand uppgjord turordning. Ifjol var det Norges och världsarven Bergen/ Bryggen och Urnes tur att stå som arrangörer.

Många av er kanske minns att år 2000 stod Gammelstad och Laponia som värdar för just ett sådant nordiskt världsarvsmöte. Ett möte som för övrigt fått mycket beröm och uppskattning för sitt innehåll, upplägg och professionella genomförande. Våra världsarv hade både berört och fascinerat. Något att komma ihåg för alla när "hemmablindssjukan" gör sig påmind.

Världsarvsmötena består både av föreläsningar/ seminarier och visning av det aktuella världsarvet, där deltagarna på plats får se och höra hur man arbetar med frågor kring t ex bevarande, utveckling och information. Gemensamma ämnen för alla världsarv, trots våra olikheter.

Förutom att mötena ger viktigt kunskapsutbyte, information och inspiration ger de också deltagarna en möjlighet att knyta kontakter mellan världsarven, inleda samarbeten och samlas kring centrala frågeställningar viktiga för världsarvens bevarande. Som bekant är våra världsarv av universellt värde, anses omistliga för mänskligheten och skall bevaras till kommande generationer. Varje stat har ett stort ansvar för de världsarv som ligger inom dess territorium, men vi har också ett ansvar och en skyldighet att respektera andra staters världsarv. Våra världsarv tillhör hela mänskligheten och har alla något att berätta om vår historia, mänskligheten, vår jord, natur och förhållandet mellan natur och kultur. I det gränsöverskridande arbetet med världsarven skapas också en vilja, ett engagemang och ett arbete för fred. Stora, viktiga tankar i vår oroliga tid. Krig utgör många gånger ett av de största hoten mot världsarven, andra hot kan vara överexploatering, miljöförstöring, massturism, urbanisering m m, m m.

I Bergen/ Bryggen och Urnes fick vi ta del av deras arbete kring möjligheter och problem. Föreläsningar och seminarier handlade bl a om "världsarven i det historiska landskapet", (Vilken betydelse har t e x den omkringliggande miljön

för upplevelsen av världsarven?). Arbetet med urbana världsarv var ett tema, liksom hur vi arbetar med förmedling av våra världsarv och unika värde gentemot olika grupper. Mötet innehöll också rapporter från de olika ländernas centrala myndigheter, senaste nytt på världsarvsfronten, samt en rad andra viktiga synpunkter, tankar och idéer.

Om mötet i Gammelstad år 2000 fick mycket beröm, kan man inte göra annat än lovorda 2002 års nordiska världsarvsmöte i Norge, för ett mycket fint och väl genomfört arrangemang. Världsarven Bergen/ Bryggen och Urnes stavkyrka har för alltid intagit en plats i deltagarnas och våra hjärtan. De är unika, fantastiska och måste ses.

Vårt världsarv Gammelstads kyrkstad representerades av Ann-Louise Lång, världsarvssamordnare och Emma Pesula, Nederluleå hembygdsförening. Världsarvsmötet var i huvudsak förlagt till Bryggens museum i Bergen. Under fyra dagar bjöds deltagarna på ett intressant, spännande och omväxlande program. Här vill vi skriva lite mer och berätta om dessa fantastiska världsarv och det program vi fick ta del av och uppleva under de här dagarna.

Först några fakta om staden Bergen och världsarvet Bryggen:

Bergen ligger i ett storslaget område vid ett fjordutlopp till havet och runt naturhamnen Vågen. Mot landsidan omges och avskärmas staden av sju "byafjell". Bebyggelsen ligger runt strandområdena, men klättrar även upp mot

Havet och de skyddande fjällen ger ett milt och bördigt klimat och närheten till hav och terräng gör Bergen till en mycket vacker stad.

fjällryggarna. Havet och de skyddande fjällen ger ett mildt och bördigt klimat och närheten till hav och terräng gör Bergen till en mycket vacker stad. Staden grundades år 1070 e.Kr. av kung Olav Kyrre och var under hela medeltiden Norges centrum för internationell handel och säte för kungadöme och kyrka.

Den viktigaste inkomstkällan var torrfisk som exporterades till katolska länder i Europa, där behovet av torr fisk var stort under fastetiden, och man importerade korn, textilier och vin.

Bryggen togs upp på världsarvslistan år 1979. Bryggen är rester av en gammal hamnbebyggelse där de äldsta husen byggdes redan på 1000-talet. Byggnaderna är uppförda i långa rader av timrade stolphus i flera våningar och med smala gränder mellan husraderna.

I hamnen Vågen låg handelsfartyg från bland annat England, Östersjöområdet och Bergen och hamnen var omlastningsplats för byteshandel. År 1360 kom tyska Hansan till Bryggen och bedrev sedan handel där i 400 år. Här bodde köpmän, gesäller och hamnarbetare och här var en säregen, mansdominerad plats med sträng disciplin och utan kontakt med den övriga ortsbefolkningen. Svåra bränder och explosioner har delvis lagt Bryggen i aska men man har

återuppbyggt och restaurerat och idag finns 13 gårdar med 61 byggnader kvar. Idag är Bryggen ett levande kulturarv med konstateljéer, hantverksbutiker och restauranger inne i de gamla timrade husen. Stiftelsen Bryggen och Bryggens vänner förvaltar världsarvet i samråd med antikvariska ämbetet och staten.

Efter två dagar fyllda av olika aktiviteter och information om världsarven i våra grannländer lämnade vi Bergen och Bryggen för ett efterlängtat besök i Urnes Stavkyrka. Resan dit blev ett stort äventyr för oss.

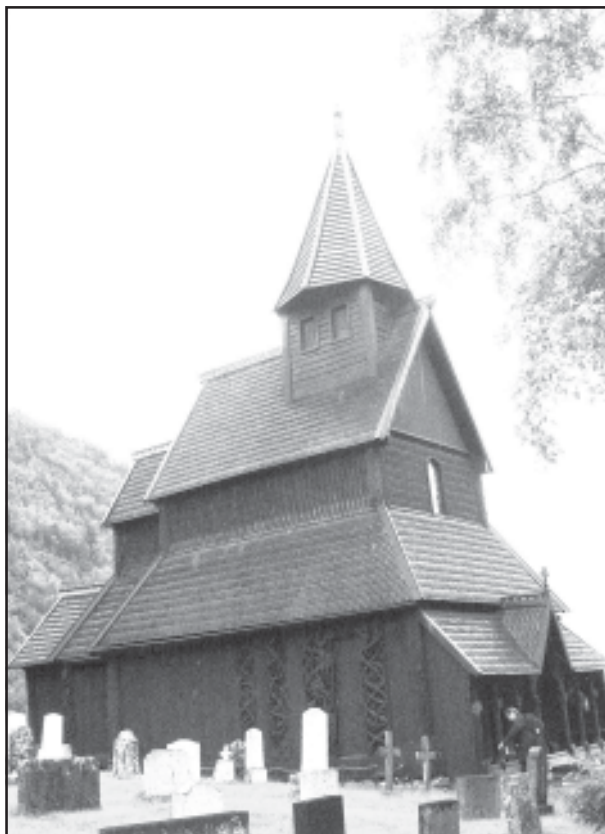
Urnes stavkyrka är mest känd för sin portal och hörnstav med medeltida träutskärningar i reliefmönster. De kommer från en äldre kyrka som fanns på denna plats 100 år tidigare.

Vi åkte först tåg med Flåmsbanan, en sträcka på två mil, med 20 tunnlar som slingrar sig in och ut ur fjällmassiven. Banan är världens brantaste järnväg med en fallhöjd på 866 m mellan högfjällsplatån Myrdal och Flåm nere vid Aurlandsfjordens mynning. Här fick vi uppleva storslagna naturscener, djupa dalar, snötäckta fjälltoppar och forsar som kastade sig utför fjällsidorna. För att komma till Urnes Stavkyrka följde vi Sognefjorden, som sträcker sig 20 mil in i landet och har ett djup på 1 500 m på vissa ställen. (Vi har med diabilder visat och berättat om den natursköna båtresan vid vårt föreningshöstmöte i september 2002).

Världsarvet Urnes Stavkyrka från 1500-talet är världens äldsta träkyrka. Stavkyrkorna är det viktigaste som Norge bidragit med till världsarkitekturen. Stavkyrkorna har fått namn efter de vertikala trästavarna i byggkonstruktionen. Det har funnits ca 1 000 stavkyrkor i Norge. Idag finns endast 28 kvar. Urnes stavkyrka är mest känd för sin portal och hörnstav med medeltida träutskärningar i reliefmönster. De kommer från en äldre kyrka som fanns på denna plats 100 år tidigare. Stavarna inne i kyrkan som bär upp mittrummet i Skeppet har i sin övre del tärningskapitäl med bibliska motiv och bilder av

fabeldjur. Ett av kapitälerna har en bild av "Urnes-löva", som Fornminnesföreningen har som sin logo. Här finns även medeltida runinskrifter och träskulpturer.

Ett mycket intressant studiebesök med kunniga guider och med många minnen att bevara från en säregen kyrka och ett otroligt vackert landskap.

I naturlandskapet vid Sogn och Fjordane ligger Urnes stavkyrka. Kyrkan byggdes under 1100-1200-talet och är ett enastående exempel på skandinavisk träarkitektur. Kyrkan bär spår av keltisk konst, vikingatraditioner och har en rymdlösning i rundbågestil. Foto: Ann-Louise Lång

Guideresan till Brändö - Uddskär 2002 med m/s Laponia

Den lilla kyrkan.

Efter en fin färd och med en god lunch på Laponia nådde vi Brändö-Uddskär.

En skärgårdsresa gjordes till Brändö-Uddskär under försommaren, närmare bestämt lördagen 8 juni. Behöver vi säga att vädret var strålande vackert, att båten eller Laponia var fullsatt, att Studieförbundet Vuxenskolan bjöd på den färden och att resan ingick i våra kyrkstugeguiders utbildning.

Från Södra Hamnen sökte vi oss förbi Altappen, såg Hindersön på avstånd, snart rundade Brändöskäret, skådade Kristusstatyn vid inloppet och gick in i hamnen. Där väntade ett besök vid kapellet, där Kjell Lundholm berättade och fiskeplatsen och dess kyrkliga historia.

Längs Norrbottenskusten finns det sex kapell som hörde till bondehushållets kombinationsnäring med jordbruk och fiske. På dessa platser levde fiskare och deras familjer månadsvis under sommaren.

Kulturorientering i öns vackra kapell.

Barbro Johansson och Ingrid Wikström inspirerande till kreativ aktivitet.

Foto samtliga bilder: Maria Hagel

Musiktrion som lockade t.o.m. föreningens ordförande Roland Rönnbäck till dans,

Vy över stugbebyggelsen.

Där byggdes även kapell, i regel då utifrån att 1766 års fiskestadga ökade närvaron i skärgården för kustbefolkningens del. Sockenkyrkan och kyrkstaden blev på sitt sätt kompletterad med fiskelägena och deras kapell som användes på söndagarna av den del av socknens befolkning som inte kunde ta sig till kyrkan.

På Brändöskär finns ett kapell från 1774 liksom en klunga av fiskarstugor och sjöbodar, numera övertagna av fritidsboende. Kapellet användes tidigare även av fiskare på det närbelägna Uddskär, en ö som idag är sammanvuxen med Brändöskär.

I kapellet finns en altartavla som illustrerar Petri fiskefänge liksom en minnestavla över två fiskare som omkom vid en sommarstorm 1886.

Ingrid Aarflot, representant för nöjda sjöresenärer.

Verksamhetsledaren för Vuxenskolan, Anette Wikudd i glatt samspråk på övre däck.

Linnédagarna i Kvikkjokk 26-28 juli 2002 - ett tjugoårsjubileum

Denna rapport är en verklig hjärte-angelägenhet för TageRanängen. Hembygdsföreningens resenärer har ofta uppmärksammats av vår aldrig svikande guide Kjell Lundholm på lokaliteter som även Linné besökte under sin s.k. lappländska resa 1732. Kommentarererna har kryddats med citat ur Linnés egen fatabur. Redan under hemresan från världsarvsbesöket på Gotland hade Kjell ett antal exemplar av den nyss utgivna boken "I Linnés spår genom Sverige" av journalisten och kulturskribenten Ove Torgny till försäljning, en lättläst och fängslande bok med urval ur Linnés alla fem resor i Sverige. Detta ledde följdriktigt till några studiecirkelar, ytterst väl förberedda av Kjell för sju vårvinterträffar.

Föreningens 18 privatbilsåkande resenärer rastade i Laxforsen i Haradstrakten och intog där läckra laxsmörgåsar till kaffe, trakterade av där verksam hembygdsförening, och likaledes under Kjells ledning besågs Fjällträdgården i Jokkmokk. Lagom till invigningen av Linnédagarna under ledning av ordförande för nu tjugoåriga Linnésamfundet docent Kenneth Awebro var våra resenärer på plats i Kvikkjokks kyrka. Programmet under våra tre Linnédagar var ytterst mångsidigt, växlingsrikt och lärorikt, helt i Linnés anda och efterföljd.

Lokalt förankrade föredrag varvades med naturvandringar och kulturaftnar. Bestående intryck lämnades t.ex. i föredragen om "Linnés färd genom världsarvet Laponia och in i Norge", och "Att vara stugvärd i Laponia," vilka seden följdes upp sista dagen med ett livligt

Kvikkjokks kyrka var föreläsningslokal under Linnédagarna.

Foto: Emma Pesula

En kunnigare kännare av samiska medicinalväxter än Linné själv var är Torbjörn Arnold.

Foto: Tage Ranängen

Merparten av resenärerna inför studier längs en naturstig i Årrenjarka under Kjell Lundholms ledning.
Foto: Tage Ranängen

meningsutbyte under temat 'Världsarvet Laponia - hur arbetar länsstyrelsen med detta?'

Konstnären Lena Kemi bjöd oss varmhjärtat på sitt naturnära skapande.

Ekot från och närheten till det sant linnéanska upplevde man under de två exkursionerna, dels med den lärde biologen och naturvårdaren Mats Karström och dels med den i samisk folkmedicin kunnige Torbjörn Arnold, om vars orientering ute i det fria skapades ett bevingat påstående: "Nu behöver vi aldrig mer gå till apoteket"

Vi njöt av god mat i stugbyn i Årrenjarka (Ekorrudden), där vi också hade vårt logi mellan de innehållsrika studiedagarna i högsommarsäsongen, som gav väl så mycket regn under bilfärden dit och hett gassande sol på vägen hem; ändå absolut ett besök att inte ha gått miste om.

Öppet hus

Nederluleå hembygdsförening inbjöd till öppet hus i förenings-lokalen på Gamla Hamngatan 5 lördagen den 15/6 2002, en lyckad tillställning mellan 11 och 15.

På bilden merparten av den mottagande personalen.

Fr.v. Torsten och May Johansson, Raina Kurkkio och Roland Rönnbäck, Ingrid Yttling, Lena Blomqvist, Thorild och Göran Jordung.

Foto: Tage Ranängen, självutnämnd infösare.

På bilden saknas främst Bengt Johansson som försett föreningslokalen med två fotocollage av det gamla Gammelstad.

Våffel- och kaffetrakterandet bar upp begivenheten, men i Rolands kassaskrin ligger också intäkterna från den av Norrbottensteatern sponsrade lottförsäljningen.

Evert Eriksson senaste bok

Barnkoloniverksamhet med Tuberkulos-information är innehållet i hembygdsforskaren Evert Erikssons senaste bok som nu finns tillgänglig. Den handlar mycket om den omfattande barnkoloniverksamheten som bedrevs av olika organisationer men även de sanatorier som hjälpte många tillbaka till livet.

Boken kan beställas direkt från Evert Eriksson på tel: 0920/21 15 23

Dokumentär- och amatörfilm sökes!

Norrbottens museum inventerar äldre dokumentär- och amatörfilm i länet (8 mm-35 mm-film). Det material vi söker är tillkommet under 1900-talet och omfattar t ex privata amatörfilmer, beställningsfilm, industrifilm, företagsfilm, skol- och undervisningsfilmer och hembygdsfilmer.

För att kunna bevara detta ovärderliga historiska källmaterial behöver vi få kunskap om och tillgång till länets kulturhistoriska filmer. Filminventeringen kommer att resultera i en databas för länets samlade filmminnehav. Vi samlar i detta skede inte in några filmer, utan vill bara få en överblick över hur mycket film som finns i länet. Den nystartade filmvårdscentralen i Grängesberg kommer i nästa skede att erbjuda fri deponering för extra känslig och kulturhistoriskt värdefull film.

Inventeringen pågår under vintern 2002/03, men Norrbottens museum kommer även fortsättningsvis att samla in uppgifter om äldre filmmaterial.

Har du själv filmat eller känner du till andra som har fångat vardagen i rörliga bilder? Det är inte filmernas kvalitet, längd eller originalitet som är det viktiga, utan det är innehållet. Det kan röra sig om allt från julfirande till älgjakt.

Hjälp oss att bevara dessa viktiga kvarlevor från 1900-talet!

Mer information:

Norrbottens museum, Box 266, 971 08 Luleå
Anja Wrede 0920-243509, anja.wrede@nll.se
Esa Kinnunen 0920-243558, esa.kinnunen@nll.se

Efter mars 2003:

Eva Landberg 0920-243508, eva.landberg@nll.se

Innehållsförteckning

Varde Ljus! - när elströmmen kom till byn	4
Ett kapitel om hygien	6
Mjölakens väg till "Lulstan"	9
Bonden och hästen	10
Världsarvsresan 2002	14
Lovord över vårt länsmuseum	23
En bildkavalkad från Världsarvsresan 2002	24
Nordiska världsarvsmötet i Norge 2002	26
Guideresan till Uddskär	30
Linnédagarna i Kvikkjokk 26-28 juli	32
Öppet hus	33

Vill Du bli medlem!

Vi är en aktiv hembygdsförening med många järn i elden. Vi deltar tillsammans med Hägnan och Världsarvet i Gammelstad i deras många aktiviteter som midsommarfirandet på Hägnan, Persmäss, marknader och mycket annat.

Som medlem har du tillgång till en omfattande studieverksamhet och reseverksamhet som föreningen själv anordnar. Du har även möjlighet att delta i visningsstugans guidningar under sommarhalvårets helger.

*I medlemsavgiften på **60 kr/år** ingår även denna årsskrift.*

*Sätt in på postgiro **6 15 30-2** och skriv ny medlem.*

Välkommen

Redaktionskommitté:

Rolf Johansson, redaktör, Tage Ranängen, Eugén Markström, Roland Rönnbäck, Hans Havo och Thorild Jordung.

ISSN: 1650-5727

Urnes stavkyrka är mest känd för den portal och hörnstav med medeltida träutskärningar i reliefmönster. Den har inspirerat många formgivare att skapa smycken utifrån denna relief.

Pris: 30 kr